світу, адже він інтегрує в єдину систему знання, уявлення, оцінки, переконання і ставлення. *Смислоутворювальними складовими світогляду* є ідентичність, спрямованість, життєва позиція. Саме тому іманентним, автентичним ядром цілісного світогляду громадян України може бути *українознавство*, яке здатне не тільки окреслити необхідні внутрішні зв'язки для забезпечення цілісності світогляду як інтегрального духовного утворення, але й чітко центрувати складові світогляду на основі принципів *людиноцентризму* й *україноцентризму*.

[1]Войтович В. М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – С. 460. [2]Див.: Антонио Менегетти. Мир образов. – М., 2008; Антонио Менегетти. Введение в онтопсихологию. – М., 2008. [3]Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 15–29. – С. 25. [4]Там само. – С. 17. [5]Див.: Леонтьев А. Н. Психология образа // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1979. – № 2. – С. 3–13; Леонтьев А. Н. Философия психологии. Из научного наследия. – М., 1994. [6]Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.; Л.; Соцэкгиз, 1934. – С. 305. [7]Бурова О. К. Річ та онтологічний простір думки // Філософська і соціологічна думка. – К., 1995. – № 3–4. – С. 117–135. [8]Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира как парадигмы психологического мышления // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 18–31. [9]Див.: Авер'янова Н. М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз). – Автореф. дис. … канд. філос. наук. – К.: КНУ, 2007. [10]Див.: Бойко С. М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір. – Автореф. дис. … канд. філос. наук. – К.: КНУ, 2005. – С. 12.

Ірина Головай

Художній образ українського народу на прикладі компаративного аналізу поезій М. Старицького, П. Куліша та І. Франка

Що об'єднує творця українського театру та драматургії – М. Старицького, зачинателя українського історичного роману – П. Куліша та людину енциклопедичних знань, поета, письменника, громадського і політичного діяча – І. Франка? Що спільного у їх творчому доробку може знайти сучасний дослідник?

Окрім високої місії – служіння українському народові, українській національній культурі, цих відомих діячів кінця XIX – початку XX століття об'єднує поезія, безсмертний образ України та українського народу, що постає у їх поетичній творчості.

Їх мистецька спадщина об'єднана спільним призначенням, вони словом і дією намагалися пробудити приспану літургійним сном самозабуття українську націю.

Провідними мотивами лірики цих поетів є змалювання образу знедоленого українського краю, тема міжслов'янського єднання, громадянський чин, який спонукає замислитися над подальшою долею власного народу.

М. Старицький, П. Куліш, І. Франко – поети з різних куточків України. М. Старицький – родом з Черкащини, батьківщина П. Куліша – мальовнича Чернігівщина, творча дорога І. Франка простяглася із Дрогобиччини, зі Східної Галичини.

Кожен із цих, безперечно, талановитих митців свого часу вважали слово тією життєдайною, натхненною силою, яка має достукатися до свідомості кожної освіченої людини, творити дух і світогляд народу, формувати із простолюду народ, а народ перетворювати на живий організм, імення якому – нація.

Усім цим поетам характерна громадянська, публіцистична, дещо декларативна лірика, властива поетам-борцям, поетам-трибунам. Кожен із вищеназваних поетів був творцем оригінальної української публіцистичної лірики, для якої характерними рисами є: полемічність, декларативність, наявність певного адресата, присутність образів-символів, образів-алегорій, послання як жанрова форма вираження публіцистичної лірики.

Так, у творчості М. Старицького знаходимо вірші-звернення, вірші-послання – «До молоді», «Поклик до братів-слов'ян», «До України», «На прю!», у П. Куліша – «До кобзи», «До Шевченка», «До рідного народу», у І. Франка – «Україні», «Товаришам із тюрми», «Сідоглавому», «Ляхам», «Антошкові П. (Азъ покой)».

Образ України та українців постає у таких поезіях М. Старицького, як «Гетьман», «За лихими владарями», «Тяжко, важко по світу блукати», «Край коминка», «На ріднім попелищі».

Як відомо, юні роки М. Старицького минали у вирі громадського життя, він відвідує студентські збори і мітинги, переймається передовими ідеями свого часу, активно працює у недільних школах, народних бібліотеках, театральних, етнографічних, хорових гуртках. Брав участь у роботі київської «Громади», про значення діяльності якої І. Франко писав: «З початком 70-х рр. XIX ст. зложилася в Києві громадка людей, українців, якій в історії нашого духовного розвою не легко підшукати пару. Переважно люди з немалими, а деякі між ними з першорядними талантами, високоосвічені, оживлені найкращими ідеями свого часу, пройняті запалом до чесної праці для рідного краю, вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу (…) В оцю-то незвичайну, гарячу і плідну добу, під впливом сеї плеяди і пройнявшись її ідеями, виступає на літературну ниву Михайло Старицький»[1].

М. Старицький належав до того покоління української інтелігенції, яке вступало у громадсько-культурне життя під могутнім впливом Шевченкової Музи. Він перейняв від геніального поета образ України, ідею визволення рідної землі й служив цій великій справі впродовж усього свідомого життя.

Розмаїтим є образний світ лірики М. Старицького, широкий діапазон її тональності – від мінорних елегійних, скорботних роздумів до світлих, оптимістичних почуттів, навіть енергійних, бадьорих закликів. Ліричний герой поета розуміє тягар колоніального гніту, який придушує всі суспільні верстви, сковує душу. Поет образно передає широку гаму почуттів і переживань людини, яка вступила на герць з консервативно-реакційними силами, в руках яких перебували не тільки каральні, репресивні інструкції, а й такі знаряддя зміцнення «стабільності» державної системи як вірнопідданство чиновництва, слухняна покірність селянства, облудливість проголошуваних проповідей, а найголовніше – повна відсутність почуття людської гідності і національної гордості в мільйонів «рабів незрячих, гречкосіїв». Саме тому поет закликає у поезії «До молоді»:

На вас, завзятці-юнаки,
Борці за щастя України,

Кладу найкращії думки,
Мої сподіванки єдині.

В вас молода ще грає кров,
У вас в думках немає бруду,
Палає в серці ще любов
До обездоленого люду[2].

Поет М. Старицький виступає людиною прогресивного світогляду. Поетичний світ М. Старицького увібрав і традиційні мотиви (роль митця й мистецтва в народному житті, відтворення краси природи та інтимних почуттів ліричного героя), і злободенні (боротьба за соціальне і національне визволення в умовах кризи капіталізму, в умовах посилення національно-визвольного руху селянства та напередодні революції 1905 р.).

І. Франко так зауважував щодо поетичної творчості М. Старицького: «Тут російський інтелігент пробує українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи, близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афексації, без конвенціональної маски “мужицького поета”»[3].

М. Старицький виступає у своїй поезії із закликами до оновлення існуючих умов життя, спонукає замислитися над печальним сьогоденням, виступаючи просвітником і стверджуючи:

Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого нині;
Бажаємо ми і тепер небагато:
Рідного розвою родині, –
Щоб душа славутня і мова співоча
Ширіли й пишалися в народі…
Ми всіх пригорнули б до серця охоче,
Якби нам хоч трохи свободи.

(«Поклик до братів слов′ян»)

Поет висловлює найщиріші, найпотаємніші особисті почуття до рідної землі у поезії «До України»:

Моя Україно! Як я тебе любив!
Твої луги, твої степи розлогі,
Дніпра ревучого пороги
І хвилі золоті твоїх шовкових нив.

Як я любив в садочках вишняку
Твої білесенькі, немов хустини, хати,
Поважну річ старих дідів чубатих
І регіт дітвори в жартливому танку.

(«До України»)

Ніжна, трепетна, безкорислива, глибока любов істинного патріота рідного народу проростає задушевними словами у поезії. Ліричний герой поезії любить свій край у різні пори року, він любить його працьовитий, талановитий народ.

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили…
Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе![4]

(«До України»)

Зі співчуттям і з глибоким пошануванням говорить поет про власний народ, він переймається його нужденним становищем, йому пече безпорадність власного народу, його затуркане становище в умовах колоніального соціального і національного гніту. Перед читачем постає образ талановитого, але знедоленого українського люду з «піснями» і «риданнями», із працею селян «зі стукотом говіркім ціпів», з веселим гомоном парубків і дівчат.

Образ рідного народу постає у рядках поезій збірок «Досвітки» (1862), «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893) П. Куліша, про якого свого часу М. Коцюбинський у 1901 році писав: «Могутній майстер українського правопису, благородний поет “Досвіток”, перекладач Шекспірових і Байронових творів…автор “Записок о Южной Руси”, “Чорної Ради” і сили інших коштовних праць має право на нашу повагу і вдячність»[5].

У «Досвітках» П. Куліш наслідував ранню поезію Т. Шевченка в темах, образах, мотивах і стильовому оформленні, без міри припадав до уснопоетичного джерела, використовуючи народнопісенні вислови.

П. Куліш у своїх поезіях заявляв про власну культурно-громадську місію як людини:

Я не поет і не історик – ні!
Я – піонер з сокирою важкою
Терн колючий в рідній стороні
Вирубую трудящою рукою…[6]

(«Піонер»)

Опозицію П. Куліша до громади спостерігав ще М. Зеров: «Себе ж він причисляв до тих небагатьох обранців, що обкидувані непризнанням та лайкою сучасників, намічали стежки українського життя» [7]

У чому ж був «піонером» П. Куліш?

П. Куліш у своїй наступній поетичній збірці «Дзвін» (1893), яка вийшла у Женеві, продовжує засуджувати насильство, руїнництво як засоби досягнення мети. Великого значення у духовному розвитку суспільства він надає рідному слову, українській мові, оспівує красу навколишнього світу, природу, любов як високе і благородне почуття.

У збірці широко розроблений такий жанр літературного твору як інвектива, зразком якої є поезія «До рідного народу».

«Жанр інвективи як гнівно-нищівної оцінки неприйнятного соціального явища з позиції власної зацікавленості, стурбованості поета щонайкраще слугував для художнього розкриття ідеї твору. Тут звучить осуд, біль і гнів митця як результат усвідомлення марності пройденого українським народом історичного шляху кровопролиття та руїни для сподіваного досягнення державності як гаранта розвитку та збереження культурних цінностей (“а ти своїм не назвеш нічого”), свободи (“жене тебе неволя з України”), національної незалежності (“з рідним словом тулишся, мов злодій”)»[8].

Твір розвінчує колонізаторів України («забрав усе великий твій добродій»), а засобом досягнення світлої мети бачиться підвищення культурного рівня українського народу. Рідна мова – «єдиний скарб», «життя міцна основа», це частка народного, невмирущого духу.

Поезія «До рідного народу» має епатажний тон, це дискусія з народниками, він побудований на антитезі «варварство – мова». Свій народ П. Куліш називає «варваром», «азіатом»-руйнівником, що знаходиться в рабстві і який сам винен у своїй неволі, бо спровокував Велику Руїну і відкрив шлях для сусідського хижацтва.

«У листі до О. Милорадивичівни в лютому 1857-го року П. Куліш писав: “Порідшало вас, земляки мої, на Вкраїні; перемішались ми з усяким язиком, а найбільш між тими, которі повинні б перед вести; вийшло з них таке, що до ніякого плем’я не пристануть: чужоземці в рідній землі, чу-

жоземці і всюди, де ні появляться. Бо живе німець по-німецьки, турок по-турецьки, англичанин по-англійськи і москаль по-московськи, тільки наш брат, українець, носить навиворіт свою одежу" Чому? – великим болем мучився Куліш»[9].

У поезії «До рідного народу» П. Куліш виступає своєрідним лікарем, що розтинає вікові хвороби і вади рідного народу, аби сприяти його пробудженню і виздоровленню, очищенню і катарсису.

У статті «Кулішеві листи і Куліш у листах» Ю. Шевельов (Шерех) напише: «Куліш певний, що він має місію, що ця місія здвигнути націю і що він цю місію може виконати попри всі, здавалося б, нездоланні перешкоди»[10].

«Не втрачають своєї актуальності й Кулішеві імперативи стосовно неухильної турботи про підвищення якості українського народу. Він був не зовсім педагогічним у своїх докорах на взір "народе без пуття, без честі, без поваги"? Можливо. Але ж ось і Т. Шевченко, який возрадувався у поемі "Юродивий" з того приводу, що "знайшовсь таки один козак із міліона свинопасів", й І. Франко, якому рідний народ уявився "паралітиком на роздорожжу", чи й Леся Українка, що в неї натрапляємо на це порівняння – "ми паралітики з блискучими очима, великі тілом, силою ж малі". Усе те можна сказати, з розряду все того ж шмагання, одначе виключно в ім'я того, щоби народ якомога скорше розпрямлювався, повертався до національної сили та національної гідності»[11].

Отже, П. Куліш критикує, викриває вади власного народу, аби вилікувати і просвітити його розум і свідомість:

На ж зеркало всесвітнє, визирайся,
Збагни, який ти азіат мізерний,
Своїм розбоєм лютим не пишайся,
Забудь навіки путь хижацтва скверний
І до сім'ї культурників вертайся[12].

(«До рідного народу»)

Ця поезія П. Куліша перегукується з відомим прологом І. Франка до поеми «Мойсей». І. Франко створив те послання до свого народу за випадкових обставин. Видавець поеми Беднарський у вже готовій верстці книжки помітив, що її перша сторінка незаповнена, і попросив автора написати негайно, на завтра, очевидно, прозою, невеличку передмову до «Мойсея». Це було 19-го липня, а вночі на 20-е липня 1905 р. передмова була написана не прозою, а віршем.

«Чи був цей твір інспірований твором П. Куліша "До рідного народу" з відомим початком "Народе без пуття, без честі і поваги"? Складне питання. Франко негативно ставиться до деяких писань Куліша, в тому числі й до згаданого вірша, але справедливо відзначив, що "хиби його (Куліша) особистої вдачі і його світогляду в очах поточності значно вменшаться, а за те великі його заслуги визначаться виразніше". Можливо, Кулішеве звертання до народу зблиснуло перед Франком, коли він почав писати своє звернення, але для нас важливо збагнути не поштовх до написання, а різницю в поглядах двох класиків на народ… автор "Чорної ради" картає український народ, а Франко, подаючи різкі, безпощадні характеристики українського народу, виставляє і його незаперечні високі якості, показує переможну і ясну будущину нашої нації»[13].

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжу,
Людським презирством, наче струпом вкритий!
Твоїм будущин душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх,
Палитиме, заснути я не можу.

(«Мойсей»)

Поетичний пролог до «Мойсея» – драматичний твір, в якому змагаються дві протилежні думки. Одна – про націю хвору, слабосильну, принижену своїм бездержавним становищем, друга – про націю повсталу, титанічну, державну, пануючу над своїми територіями, процвітаючу поміж іншими собі рівними народами.

Пролог до поеми «Мойсей» І. Франка став другим заповітом української літератури, як зауважував Ю. Шерех-Шевельов. На відміну від попередників, у прологу до поеми «Мойсей» І. Франко виступає з вірою у воскресіння власного народу, він запевняє українців у наближенні воскреслого дня державного воскресіння України:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вмережишся Бескидом,

Прокотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті, і по своїм полі.

(«Мойсей»)

І. Франко переходить від співчуття і змалювання реалій життя власного народу (збірка «З вершин і низин»), від змалювання художнього образу Галичини та України (цикл поезій «Україна», збірка «З вершин і низин»), від розуміння власного жертовного патріотизму (цикл «Поклони», збірка «Мій Ізмарагд») до осмислення місії власного народу (поеми «Великі роковини», «Мойсей»).

«Його "Мойсей", – писав О. Білецький, – це, так би мовити, конденсація духовної енергії народу, його кращих прагнень, а разом з тим і сумнівів і вагань. Старанно дотримуючи місцевого колориту, вивчивши біблійні перекази, Франко створив символ широкого значення. Його поема – це підсумок його власного життя та діяльності, його, так би мовити, Exegi monumentum, заповіт українському народові»[14].

І. Франко у прологу до поеми «Мойсей» емоційно, вибухово, зворушливо і переконливо вказує на причини, що гальмували поступ рідного народу, але водночас вірить у силу його духу, воскресіння і відродження власної нації, тим самим запалюючи не одне покоління українців почуттям національної гідності, повноцінності та волелюбності.

Отже, і М. Старицький, і П. Куліш, і І. Франко зверталися у своїх поезіях до образу українського народу, але якщо П. Куліш засуджує, дорікає, дошкуляє за певну обмеженість, бездіяльність і приспаність рідний народ («До рідного народу»), М. Старицький співчуває, вболіває за підневільне становище українського народу («До України»), то І. Франко висловлює віру у його духовні і душевні сили, надихає його на великі звершення і державотворчі перемоги.

[1]Франко І. Твори: В 50-ти т. – К., 1982. – Т. 33. – С. 237–238. [2]Старицький М. Твори: У 2-т. – К. – Т. 1. – С. 47. [3]Франко І. Твори: В 50-ти т. – К., 1982. – Т. 33. – С. 242. [4]Старицький М. Твори: У 2-т. – К. – Т. 1. [5]Кононенко П., Кононенко Т. Сутність феномену П. Куліша // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 8. [6]Куліш П. Чорна рада. – К., 2000. – С. 236. [7]Зеров М. «Досвітки»: Літературно діяльність П. Куліша в 70–90 рр. // М. Зеров. Твори: В 2-х т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 209. [8]Левчик Н. Будівничий духовного відродження України // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 1. – С. 109. [9]Погрібний А. Літературні явища і з'яви. – Ніжин, 2007. – С. 446–447. [10]Вибрані праці П. Куліша. – Нью-Йорк; Торонто. – 1984. – С. 33. [11]Погрібний А. Літературні явища і з'яви. – Ніжин, 2007. – С. 457. [12]Куліш П. Чорна рада. – К., 2000. – С. 232. [13]Павличко Д. Поетичний вступ до поеми «Мойсей» І. Франка. – Львів, 2001. – С. 12–13. [14]Білецький О. Українська література серед інших літератур світу // Білецький О. Зібрання праць: У 5-ти т. – К., 1965. – Т. 2. – С. 43.